

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 83
(18816)

2016 чылдың
июль 26
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Дүүн-Бөгүн-Даарта-

Баштайгы кадрлар

болгаш банк

Дүүнүгү хүн, июль 25-тиң хүнү, онза төөгүлүг болуушкуннар-биле байлак. 1923 чылдың июль 25-те Кызыл хоорайны Тываның найысылалы кылдыр чарлаан.

А 1925 чылдың июль 25-те Тывага үнениң садыг-үлетпүр банкызы ажыткан. Ол-ла хүн Тывадан бөлүк кижини, ооң иштинде С. Тока, И. Мөңге, Чагдыр-Сюрюн болгаш өскелерни-даа өңүткүч ажылчы чоннарының комитетиг университетинче өөрениригге айткан. Ол болуушкун Тываның үзүмгө дыка улуг ужур-дузалыг илалдыг болган дээрзин чугаалаары-артык.

Мал-маганын алган

Бо хүннерде «Инек – чөмгөрикчи малым» деп төлөвилелдин шугуму-биле республикада хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер бызаалыг инектерни хулгазип ап, баштайгы саап алган сүдү-биле үнгөн-кирген чонунга ногаан шайын сүттеп, сунуп турарлар. Оларның бирээзи Чадаана хоорайның таагызы Шораана Чигжит-ооловна дээр 5 оолдун иези. Кызыл – Ак-Довурак муң Чадаана хоорайда кезээниң орук аңда чаа туткан бажында оларның өг-бүлө ийи дугаар чылын кыштап турар. — Уругларывыс-биле авамның аңыга ийикле азы бажыңны хөлөзилеп тап турган бис. Ие капиталын акшалан-п алгаш, бо бажыңны тудуп алдывыс. Одувус бажыңныг апаарывыска, ТР-азаа мындыг төлөвилелди ажылдап аны дыка өөрүнчүг. Чадаана чонунга бо төлөвилелче идип үндүргени дээш четтиргенимни илередиксээр-дир деп, ол чугаалаар.

Чагдырлар хериминиң иштинде «Кар-ль» социал акцияның шугуму-биле үрезинин тарып алган, картофели телип турар. Черле ынчаш ажылгыр те-дир дээрзин ында үнгөн ногаа, ичин теплица, ооң иштинде огурецтер илеп турар.

вүр черге барзымза...

Өвүр кожууннун 75 чылдаанын-тураскааткан кожуун Наадымы июль 27-де эгелээр.

кожуун мал бажының талазы-биле благада мурнакчы кожууннарның ийи. Кожуунда «Чалааты» МУП — ийи белеткээр талазы-биле республика билдингир ажыл-агый.

үр спортчуларының чедишкинне-те база алдаржаан. Шыдыраачы-өгелер төрөөн кожуунунун адын чаргылдаага делгеретпеди дээр! Кытчылар чамбы-дипке чуртун, чогаалчылар чурту Торгалының ыры Өвүр черниң каас чурумалын итератураның алдын фондузунда ий-биле чуруп бижээн.

вүр черге барзымза,

те кирип шайлазымза,

белерим төөгүзүн

тап-билип айтырымза...

Айлаң ДАРЖАА.

Сүт-Хөл: кожуун юбилейи

БЕДИК КӨДҮРЛҮҮШКУННУГ ДЕМДЕГЛЭЭН

Сүт-Хөл – тоолда кирген оран, тыва тоол бүрүзүн Сүт-Хөл шалбаа, Сүмбер-Уула тей турар шагда деп ыдып эгелээри анаа эвес уткалыг, шаг-шаандан бистиң чер-чуртувус бүгү Тываның сүлдө-демдээ, өзек ылгавыр чери болганын херечилеп турар.

Сүт-Хөл — төөгүлүг чер. Манчы-кыдат дарлалынга, базым-чага, яды-түрегелге удур 1880 чылдарда Тывага калбарган шимчээшкынниң төвү, эгези Сүт-Хөлге болганын шуптувус чоргаарланыр бис. Алдан-маадырларның салгалдары, ам бо хүннерде алдарлыг ада-өгбелерниң чер-чуртун ээлеп, оларның тура-соруунун, чүткүл-күзелдериниң эдилекчилери бооп, өндүр чырык амыдыралды тургузары дээш эвилелдежи, демнежи чурттап, ажылдап чоруур.

Сүт-Хөл кожууннун тургустунганындан бээр 75 чыл болган оюн үк кожууннун ажыл-ишчилери эрткен дыштаныр хүннерде калбаа-биле демдегелеп эрттиргеннер. Ол байырлалга Тыва Республиканың Баштыңының албан-хүлээлгезин күүседип ту-

рар Ш.В.Кара-оол, Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К.Т.Даваа база чедип келгеш, сүт-хөлчүлерге байырын чедирип, шаңнал-макталдарын тывысканнар.

Хемчик хемниң унунга чаңгыс эвес удаа болган болуушкуннар, шимчээшкыннер ТАР-ның төп эрге-чагыргазын болгаш өске-даа организацияларны тургузуп, чаа тургузугну быжыглаарынче, оларны арбан, сумуларже, тус-тус чаа тургустунуп турар ажыл-агыйларже болгаш арат массаларже улам-на чоокшулаштырары-биле 1941 чылдың март 12-де улуг кожууннарны бичеледир эде организастаар дугайында ТАРН ТК-ның доктаалы үнгөн соонда, Чөөн-Хемчик кожуундан Сүт-Хөл кожуунун аңгылап тургусканы көшкүн, быдаргай амыдыралдыг араттарның бурунгаар хөгжүлдэзинге улуг өскерилгелерни болдурган.

Чаа тургустунган кожуун девискээринге ынчангы архив документи-биле 8 суму турган.

(Уланчызы 3-кү арында). ➡

• Мал чеди белеткээринин шалыпчы айы

ТЕРГИИН СИГЕН КЕЗИКЧИЗИ – 2016

Улуг-Хем кожуунга кышкы мал чедин белеткээри-биле шалыпчы айны июль 15-тен август 15-ке чедир чарлаан. Сиген кезилдезин шапкынчыдар сорулгалыг кожуунга хол кадыыры болгаш трактор-биле сиген кезеринге «Сиген кезикчизи – 2016» мөөрейни кожуун чагыргазының болгаш көдээ ажил-агый эргелелиниң ажилдакчылары организаптап эрттирген.

Чааты көвүрүү деп черде «Идегел» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң сиген шөлүңгө 8 команда «Бурунгаар Тыва» деп ырының үдөлгези-биле кадыырларын тудуп

тинде кескеш, Чаатыдан Буян Чамзы 2-ги черни чаалап алган (шаңналы ээрийл ээрер херексел, хүндүлүг бижик). 3-кү черни 15 мин. 10 сек. түңнелдиг болуп, Эйлиг-Хемден Алексей Санчат-оол алган (шаңналы автомашинага ажыглаар бөлүк дүлгүрлер, хүндүлүг бижик).

Херээжен кезикчилерни 1,5 соток сигенниг шөлгө чарыштырган түңнелинде, Чаатыдан Раиса Часкалбаа 9 мин. 55 сек. кескеш, 1-ги черни чаалап алган, Торгалыгдан Долаана Агы 10 минута 46 секундага сигенни кескеш, 2-ги черни төлээлээн. 3-кү черге Чаатыдан Алдын-кыс Монгуш (10 мин. 50 сек.) болган. Алдын-кыс биле Долаананың аразы чүглө 4 секунда болган.

алган парадка үнүп келгеннер. Кожуун чагыргазының даргазы Мergen Анай-оол сиген кезер маргылдааны ажыдып, ажил-ишчи командаларга чедиш-кинниг киржирин күзүз.

Маргылдаага 8 команда киришкен. Команда бүрүзүндө негелде езугаар 3 эр, 1 херээжен кезикчи киржир. Сес команда чаржып үнгөн соонда, бир дугаарында Чааты командазы 9 соток черин кезип дооскан (Буян Чамзы, Севээн Ховалыг, Кайгал-оол Монгуш, Алдын-кыс Монгуш), оон соондан Эйлиг-Хемниң аныяктарының «Кара-Суг» командазы (Мergen Дамдын, Түмен Дамдын, Алексей Санчат-оол, Валентина Серээ), үш дугаарында Эйлиг-Хемниң хоочуннар командазы (Владимир Дамдын, Рафик Биче-оол, Айдың Биче-оол, Франческа Дун), дөрт дугаарында Хайыракан командазы (Амир Адыг-Тюлюш, Алдын-Херел Ховалыг, Борбак-оол Мижит-Доржу, Елена Тюлюш) кезип дооскан.

Эр кезикчилерни 3 соток сиген шөлүңгө чарыштырган түңнелинде, хөй дакпыр чемпион Владимир Март-ооловичниң оглу Түмен Дамдын 13 мин. 10 сек. болганда доозупкаш, 1-ги черни чаалап, демир кезер херексел (болгарка), хүндүлүг бижик-биле шаңнаткан. 3 соток шөлдүң сигенин 13 мин. 50 сек. иш-

Трактор-биле 10 соток шөлгө сиген кезеринге чылдыңна тиилеп турар Чаатының төлээзи Альберт Коңгар бири черге төлөптүг болган. Ийги черни Чаатыдан Семен Мижит-оол, үшкү черни Хайыракадан Шыргай Шырапай олар алган.

Тиилекчилерден аңгыда чамдык киржикчилерге тускай шаңналдарны база тывыскан. «Эң бичии кезикчи» деп тускай шаңналды Хайыракадан 12 харлыг Алип Енданга тывыскан. «Эң улуг назылыг эр кезикчи» деп тускай шаңналды Алилдин кырган-ачазы Потап Ендан алган. Херээженнер аразындан «Эң улуг назылыг херээжен кезикчи» деп тускай шаңналды база-ла Хайыракан төлээзи Елена Түлүшке тывыскан. Чаатының суму чагыргазының даргазы Омак Сергеевичниң ачазы Сергей Шактар-оол «Тиилелгеже чүткүл» деп тускай шаңналга төлөптүг болган. Мөөрейниң тиилекчилеринге хүндүлүг бижиктерни, акша шаңналын болгаш өртөктүг белектерни (майгын, сүт тыртар машина, автомашинага ажыглаар бөлүк дүлгүрлер, ээрийл ээрер херексел, демир кезер херексел дээш, оон-даа өске) кожуун чагыргазының ажилдакчылары тывыскан.

Саяна ХОВАЛЫГ,
«Улуг-Хем» солунунун
корреспондентизи.

• Төлөвилелдер сайгарып

Татарстан биле Тываның кады ажилдажылгазы

Татарстанның чазак даргазы, сайыттың оралакчызы – РФ-тин Татарстан Республикада бүрүн эргелиг төлээзи Равиль Ахметшин биле Тыва Республиканың экономика сайыды Елена Каратаева база Москвада Тываның бүрүн эргелиг төлээзиниң бири оралакчызы Светлана Намчак олар ужурашкан.

Ужуражылга Татарстанның бүрүн эргелиг төлээ черинге эрткен. Аңаа ТР-ниң бүрүн эргелиг төлээзиниң экономиктиг болгаш делегей айтырыгларының талазы-биле оралакчызы Булат Миннуллин, экономика, инновация база инвестиция талазы-биле ажил-чорудулга адырында

программаларны хандырап секторнуң эргелекчизи Фаннур Гарифуллин база киришкен.

Бо чылдың июль 1-де, Тывага Татарстанның Президенти Рустам Минниханов ажил-агый аайы-биле кээп чорда, дугуржылга чардынган сагындыраал. Татарстан биле Тываның ат салганы, регионнар аразында садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, социал база культурлуг кады ажилдажылга дугайында дугуржылгада демдеглеттинген төлөвилелдерни болгаш хемчеглерни боттандырап талазы-биле кады ажилды организаастаарын ийи тала

сайгарган.

Тыва энергетика технологиялар адыры ажилдажылганы чоруу база Кызыл биле Казанга авиация аргыжылга дарына сонургалдыг РФ-тин Татарстан Республиканың бүрүн эргелиг төлээ парлалга албаны дың. Регионнар аразында ажилдажылгазының канышкыннарына ку туризм база өөредилге хамааржыр. Республиканың аныяктарын Татарстанга дээди өөредилге чер өөредиринге Тыва со

МЕДЭЭЛЕР

кандидаттарның соңгулда фондустарына кирген акша-хөреңгиниң ниит болгаш оларны чарыгдааны (Россияның Ажаалда банкызы ПАН-ның № Кызыл салбырының берген сан-түңнери) Тыва Республиканың Башты Чазааның Даргазының хуусаа бетинде соңгулдалары
2016 чылдың июль 18-те байдал-биле

№ п-п	Кандидаттың А.А.Ф	Киргени, шупту	Чарыгдааны, шупту	Артканы
1	2	3	4	5
1	Бичи-оол Валерий Кызыл-оолович	49 500	49 474	26
2	Дамба-Хуурак Анатолий Партизанович	51 000	50 070	930
3	Иргит Даваа-Церин Алексеевич	49 300	48 750	550
4	Кара-оол Шолбан Валерьевич	55 000	49 560	5 440
5	Монгуш Роман Степанович	120 000	100 000	20 000
6	Ондар Вячеслав Судерович	0	0	0
7	Салчак Сергей Сэз-Сюрюнович	65 000	62 300	2 700
8	Френт Игорь Алексеевич	68 900	56 085	12 815
	Шупту:	458 700	416 239	42 461

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. О.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫ АЙТЫЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың башкарылга органның болгаш онза байдал болдурбазының болгаш чок кылырының адаккы системазының деви күштеринге «онза байдал» режимин кириериниң дугайында

«Агаар-бойдустуң болгаш техногенниг онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээр-лерни камгалаар дугайында» 1994 чылдың декабрь 21-де № 68-ФХ Федералдыг хоойлу, «Агаар-бойдустуң болгаш техногенниг онза байдалдарның классификациязының дугайында» 2007 чылдың май 21-де № 304 Россия Федерациязының Чазааның доктаалы, «Онза байдалдарны болдурбазының болгаш чок кылырының Тыва Республиканың адаккы системазының дугайында» 2005 чылдың сентябрь 16-да Тыва Республиканың Чазааның доктаалы езугаар, ол ышкаш 2016 чылдың июль 1-де Каа-Хем кожуунуң девискээринге улуг хемчээлдиг долу дүшкеш, көдээ ажил-агый культураларын чок кылганы-биле холбаштыр база Тыва Республиканың Чазааның онза байдалдарны болдурбазының болгаш чок кылырының база өрттен айыыл чок чорукту хандырап комиссиязының ээлгег чок хуралының 2016 чылдың июль 1-де № 12 протокол шийттиринге үндөйлээш:

1. Тыва Республиканың башкарылга органның болгаш онза байдалдарны болдурбазының болгаш чок кылырының адаккы системазының девискээр күштеринге «онза байдал» режимин 2016 чылдың июль 1-ден кириер.

2. Тургузар:

– Каа-Хем кожуунуң девискээринге онза байдал-дар зоназын;

– Тыва Республиканың башкарылга органның болгаш онза байдалдарны болдурбазының болгаш чок кылырының адаккы системазының девискээр күштеринге «онза байдал» режиминиң девискээр деңгелин.

3. Онза байдалдарның уржуктарын чок кылыр талазы-биле ажилдарның удуртукчузунга Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы Д.В. Долгополовту томуйлаар.

4. Онза байдалдарның уржуктарын чок кылыр талазы-биле ажилдарның удуртукчузу Д.В. Долгополов-ка:

– онза байдалдарның уржуктарын чок кылыр планын ажилдап кылгаш, Тыва Республиканың Чазааның онза байдалдарны болдурбазының чок кылырының база өрттен айыыл чок чорудырап комиссиязының даргазы В.А. Фалалее-дылаары-биле кириер;

– «Агаар-бойдустуң онза байдалдарында раан ажил-агый бүдүрүкчүлериниң когаралын көөрүнүң чурумун бадылаарының дугайында чылдың март 26-да № 113 Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызының дужаалы, бойдустуң онза байдалдарындан когаран агый бүдүрүкчүлериниң когаралын федерация бюджеттен Россия Федерациязының субъектинге бюджеттер аразының чамдык трансферт дугаарының дүрүмнерин бадылаарының дугайында» Россия Федерациязының Чазааның чылдың декабрь 22-де № 1441 доктаалы, агаар-бойдустуң онза байдалдарындан когаран Хем кожуунуң көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлүг болгаш чурттакчы чоннуң когаралын үнелеп организаастаар;

– агаар-бойдустуң онза байдалдарындан когаран ажил-агый бүдүрүкчүлериниң когаралын федерация бюджеттен Россия Федерациязының субъектинге бюджеттер аразының чамдык трансферт дугаарының дугайында Россия Федерациязының Чазаанга дилегни белеткээр.

5. Бо айтышкынның «Шын» биле «Түбүк» солуннарга парлаар.

6. Бо айтышкынның күөсүлдезиниң «Шын» биле «Түбүк» солуннарда парлаар. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип, С.К. Ондарга дагызы.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының албан-хүлээлгезин күүседип, Ш. КАРА

Кызыл хоорай
2016 чылдың июль 1
3 147-РГ

• Сүт-Хөл: кожуун юбилейи

БЕДИК КӨДҮРЛҮҮШКҮННҮГ ДЕМДЕГЛЭЭН

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).
Оларга Улуг-Алаак (амгы Ак-Дааш
музу), Бора-Тайга, Кызыл-Тай-
га, Хөлчүктүг, Хөр-Тайга, Сүт-
Хөл, Алдан-Маадыр, Суг-Аксы
суурларны хамаарыштырган.

Кожуунун географтыг бай-
далы Тываның соңгу-барыын
чүгүндө туруп турар болгаш мур-
нуу талазында Чөөн-Хемчик, ба-
рыын талазында Барыын-Хем-
чик чөөн талазында Чаа-Хөл
кожууннар-биле, соңгу чүгүндө
Красноярск край болгаш Хака-
сия-биле кызыгаарлажып турар.
Кожуунун девискээри 6,7 муң
күрбелчин километр шөлдүг.
Чурттагы чонунун саны 2016
ылдың эгезинде 8 муң киж
жып турар. Кожуун төвү — Суг-
Аксы суур, ооң сайзыраан үези
1940-1961 чылдар болур.

Чаа кожууннарны хөгжүдөр
дээш Тыва Чазак улуг ССРЭ-ниң
еткимчези-биле дыка хөй док-
уал-саавырларны, шийтпир-
ерни хүлээп ал келген. Оларны
үүсөдир дээш, ылаңгыя 40-50
ылдар үезинде өргөн чок чер-
еге кода-хоорай, суурларны
ургузар дээш, бистиң ада-
гбелеривис канчаар демнежи
жылдаваан дээрл.

Ынчангы үениң чаа агымы,
таныышкыны оларны дем кат-
ып ажилдаарынче албадап-
ан. Баштайгы үеде дораан-на
укайлаң ажил-агыйлар болу
ербээр. Эге базым МЧАЭ-
ерден эгелзэн, ооң соонда кол-
лективиг ажил-агый болуп кат-
ып эгелзэннер.

Сүт-Хөл кожуун тургустун-
ш, 1941-1961 чылдарның азы
О чыл иштинде, суму бүрүзүнүң
евискээринге колхозтарны ор-
низаастаан, көшкүн амыдырал-
ан коллективиг, сууржуң амы-
дралче кирип, школаларны,
ли-садиктерни сайзырадып,
лбыр эмчилерин, эмчи пункту-
рын суму бүрүзүгө тудуп тур-
уп, колхозтарның төптеринге
шина-трактор станциязы
ТС), тараа урар шаңнар,
адтар, чуртталга бажыңнары
тунуп эгелзэн.

Кожуун төвү Суг-Аксы суурга
18 чылдан бээр орус чоннун
ү-биле көжүп кээп эгелзэн
инден эгелеп дүргени-биле
жүп, төп кожуун эмнелгези,
умак школа, ясли-садиктер,
от болгаш музыка школала-
садыглар, столовая, почта,
ылзаа черлери, банк, шериг
иссариады, өртке удур стан-
Культура бажыңы, төп бол-
уруглар библиотекалары,
давырлыг аарыглар-биле
исел чорудар станция, көжүп
ур механизастаттыг тур-
организациязы, кожууннун
арылга системазы болгаш
оннун күүсекчи комитеди,
эргелелдери, килдистер
район Соведи, көдээ Совет-
тургустунуп, чаартылганы
үнүн арыннары бадыткаар.
Сүт-Хөл кожуунну (ынчан
он дээр) экономика тала-
иле дыка быжыккан хөй
арлыг биче колхозтар тур-
унгаш, дүргөн хөгжүлдени
сайзырап орда, 1961 чылда
эртен көдээ ажил-агыйның
дык адырларын мөөңнээр,
айлаар дээн соонда, кожуун-
үжүргенин улуг-бичии киж-
эки сактыр.

Кожуунну 1961 чылда
ргени Сүт-Хөлдүн чонун-
ттундурбас «балыг» болуп

арткан. Кожуун төвүгө тургу-
тунган хөй албан, организация
черлериниң дүшкенинден хөй
санныг бедик мергежилдиг тус-
кай эртемниглер көжүп чорут-
кан, кожуун төвүгө орус дылга
өөренип турган класстар хагдын-

салбыр башкарыкчылары, сал-
быр бухгалтерлери база ортаа-
кы звенонун специалистери
ажыл-агыйның төвүндө удур-
тулганы ап ажилдап турганнар.
Кожуунну дүжүрениниң бетинде
биче хемчээлдиг ажил-агый-

барган.

Кожуун катап тургустунган
соонда, 20 чыл бурунгаар турган
албан, организация черлери ка-
тап тургустунуп, харын мырыңай
чаа-чаа бүдүрүлгелер, албан
черлери немешкен, 1983-1993

Хөй-хөй кижилер чаа амыдырал
дээш, боду-бодун хандыртынар
дээш бот-башкарып ажилдап,
хөй тараа, ногаа, картофельди
өстүрүп, мал-маганны тудуп эге-
лзэнин улуг чоргаарал-биле чу-
гаалап болур.

Кожууннун 75 чыл амыды-
ралындан бистиң салгалга арт-
тырып каан эки чүүлдерден
аңгыда, чүгле кожууннун эвес,
а республиканың хөгжүлдизи
дээш төлөптиг үлүг-хуузу кии-
рип чораан ада-өгбелеривистиң
уруглары, уругларының уругла-
ры эртем-билигиг чурттап-амы-
дырап чоруурунга кым чоргаар-
ланмас боор.

Сүт-Хөл кожуун хемчээл та-
лазы-биле бичии кожууннарга
хамааржып турар-даа болза,
ооң келир үези, хөгжүлдизи
чүгле сүт-хөлчүлерге эвес,
бүдүн республикага улуг ужур-
дузалыг. Кожуун Тываның база
бир төөгү талазы-биле байлак,
Хемчик оргулаажындан эгелеп
алган, артыы талазындан Саян
даглары-биле бүргеттинген,
бодунун сугаттыг тарылга, си-
ген шөлдери, чайгаар үнген
делгем одарлары, тараа, но-
гаа, картофель база мал-маган
өстүреринге, чоннун амыды-
рап-чурттаарынга таарымчалыг
эвес, ооң бойдус курлавыр күчү-
күжүн чөптүг ажыглаар болза,
эгээртинмес байлак-тыр.

Хемчик унунун чайгаар
үнген чыжырганазы, ооң агым
сугларының балык-байлаңы, ар-
га-ыяш курлавыры, кат-чимизи,
тайга-таңдының аң-меңи, аржаан
суглары, чараш бойдузу чүгле
бистерни эвес, даштыкы аалчы-
ларны кайгадап турар.

Бистиң ада-өгбелеривис
Улуг Кызыл-Тайганың баарында
чылыг, хүннээрктиг мээстерге
мал-маганны тудуп, өстүреринге
делгем, чайгаар үнген одарлар-
ны чөптүг ажыглап келгенин,
Алаш, Ак, Чес-Булун, Алды-

Байырлалда чон.

ганындан орус дылга чугаалаар
хамаатылар ажы-төлүн өөредир
чер дилеп, өске черлерге көжүп
чоруп турганнар.

Ооң-биле чергелештир
Тываның шигээттинмээн мал
одарлыг делгем ховуларын та-
рылга шөлү кылдыр ажыллаа-
рынче калбарган ажилдың
түннелинде Кур-Чер, Шамба-
лыг суурлар кур черге тыттып
кээп турда, киж күжүн хуваап,
эде тургузар принцип-биле
дыка хөй Сүт-Хөл чурттуг ада-
өгбелеривис чаа тургустунган
ажыл-агыйларже көжүп, ында
өзүп-мандып, оларның салгал-
дары бо хүннерде чурттап-амы-
дырап чоруурунга кым чоргаар-

ларга техниктиг дузаны көргүзүп
турган МТС-тиң баазыынга эде
организастаттыг МТМ (маши-
на-трактор мастерская) сал-
бырлардан чагыгларны хүлээп
ап, оларны саат чокка күүседип
берип турган.

Ооң ачызында чер ажылын-
га үе-шаанда сезоннарны эрт-
тирип, бедик дүжүттү ап турган.
Чер ажылының сайзырааны
совхозтун мал ажылынга улуг
идигни берген.

Ынчангаш чоннун дилзэ-
биле 1983 чылда «Сүт-Хөл»
совхозунун баазыынга, Суг-
Аксы суурну төвү кылгаш, ко-
жууну катап тургустунган чоннун
амыдыралынга улуг идиглиг

чылдарда кожуун база ажил-
агыйларның төптери көскүзү-
биле хөгжүп, сайзырап орган.
Ооң-биле чергелештир 1991
чылдан бээр рыноктуң күштүг
чалгыы кожууну оюп эрте бер-
бээн. Маңаа бир-ле дугаарында
кожууннун көдээ ажил-агыйы,
колхоз, совхозтары үениң чаа
байдалы, угланышкынынга бе-
лен звезин көргүзүп, экономика,
саң-хөө, бүдүрүлгө талазы-биле
40-50 чылдарның деңнелинче
кудулаан.

Ындыг-даа болза ажил-агый
чорудулгазының чаа-чаа хевир-
лери, адырлары тургустунуп,
хөгжүп эгелзэн. Ам бо хүннерде
көдээ ажил-агыйның бүдүрүп

Аалчылар-биле чолукшулга.

ланмас боор.

Кожуун дүшкен соонда,
ооң орнунга хемчээл талазы-
биле республикага база бир
улуг ажил-агый болур 6 сал-
бырлыг «Сүт-Хөл» совхозун
тургустунган. Кожуун хемчээлдиг
девискээрге 1971 чылга чедир
чаңгыс совхоз болуп, багай эвес
ажылдап турган. Салбырларга

болган. Кожууну катап тургу-
зарда Чөөн-Хемчик кожуундан
Баян-Тала, Ийме сумуларының
девискээри, ажил-агыйларын
база каттыштырган. Ындыг-даа
болза ажил-амыдырал аайы-би-
ле ол черниң чонунга таарыш-
пайн барганы-биле Ийме, Баян-
Тала 1993 чылда Чөөн-Хемчик
кожуунче катап катчып чоруй

турар продукциязының 80-90 хуу-
зун арат болгаш хуу чоннун дуза-
лал ажил-агыйлары, сайгарлык-
чылар ээлеп турар апарган.

Колхоз, совхозтар көдээ
ажыл-агый каттыжышкынна-
ры кылдыр эде тургустунуп,
бүдүрүлгениң чаа хевирлери
тыттып, черле рынок механиз-
ми кожуунда шимчеп эгелзэн.

Үстүү-Ишкиннерниң, Шом-Шум-
нун, Теректигнн Хемчик хемниң
унундан бугалар-биле сугну
хол-биле бадыргаш, тараа та-
рып өстүрүп, амыдырап чораа-
нын бо үениң салгалы төөгүдөн,
амыдыралдан көрүп чоруур.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнун тырттырган
чуруктары.

Республиканың найысылалы Кызылдың долгандыр девискээринде Кызыл кожуун — экономика, социал адыр, өөредилге, кадык камгалал, культура болгаш өске-даа талапары-биле сайзыраңгай, моон соңгаар-даа шапкын хөгжүүрүнүн бүгү аргалары бар улуг кожууннарның бирээзи. Бо хүнде ында 20 ажыг нацияның 30 муң чыгыгы төлээлери чурттап, ажилдап турар.

Эрткен чылдың сентябрь 24-26 хүннеринде Кызыл кожуун тургустунганындан бээр 70 чыл болган оюн улуг көдүрлүүшкүн-биле байырлап эрттирген. Баштайгы хүнде хөй кижик-чилиг хуралга кожууннун чаа

надий Ондар Лада-Гранта машинаны алган. Каа-Хем суурда Шахтерлар кудумчузунга Алдарның аллеясын байырлыг байдалга ажиткан соонда, С. Базыр-оол аттыг Культура төвүгө байырлыг хурал база болган.

Байырлап мурнунда Каа-Хем суурда №1 ортумак школаның девискээринде стадионга кылып каан тускай чадыглыг бут бөмбүүнүн шөлүн база ажиткаш, аңаа парад-чыскаалын, театр-житкан чараш көргүзүлгелерни, Тываның ат-сураглыг 53 мөгелеринин хүрежин болгаш өске-даа оюн-тоглааларны эрттирген. Хүрешке Сүт-Хөлдөн Эрес Кара-Сал шүүлгөш, база бир Лада-Грантага төлөтпег болган.

Ам Кызыл кожууннун экономикасында, социал адырында (ка-

зун Кызыл кожууннун девискээринден казып ап турар. Оон аңгыда, Тываның энергетика-бүдүрүлгө компаниязы Элегес-Аксының хөмүр-даш чыдынын шигээдип алырын уламчылавышаан.

Шагда эрткен чылдарда Кызыл кожуун көдээ ажил-агый талазы-биле хөлчөк сайзыраңгай черлериниң бирээзи турган. Республикага хөй дүжүттү берип келген тараалаң «Тиилелге», «Шамбалыг» совхозтарның, ногаа, картофель өстүреринге мурнакчы турган «Кара-Хаак», өске ажил-агыйларның бода малын семиртир өстүрер «Сукпак», мал, төвө ажилдыг «Баян-Кол» совхозтарның ажил-ишчилеринин, Көк-Тейин сүт-бараан фермазының саанчыларының, ногаа өстүрер комбинаттың ногаажыларының, Көк-Тейин куш фабриказының ажилчыннарының Тываның бурунгаар хөгжүлдизинге кирип турган үлүг-хуузу улуг турган.

Амгы үеде Кызыл кожууннун көдээ ажил-агыйын мурнуку деңгелинче катап көдүрүп, оон-даа сайзырадыр сорулга-биле агроулетпүр комплекзин кластерлер аайы-биле хөгжүдеринин планын барымдаалап, «Кызыл хоорайны долгандыр аграр куржагы тургузар» деп программаны боттандыраарының тодаргай хемчеглерин 2015 чылда ажилдап кылган. Оларда дөрт угла-нышкын көрдүнгөн. Бирээде, ногаа, картофельди хөйү-биле өстүрер (Кара-Хаак, Сукпак, Эзрбек сумулар); ийде, кат-чимис өстүрер, ары чигирин бүдүрерин көвүдөдир (Черби суму); үште, этт продукциязы-биле чонну хандырап (Сукпак, Баян-Кол сумулар); дөртте сүттү, оон кылган чөмчөккө бүдүрерин көвүдөдип, садыгларже кирир (Кур-Чер, Шамбалыг сумулар).

Айыттыг сорулгаларны боттандыраары-биле хөй санныг көдээ ажил-агый бүдүрүлгелерин, оон иштинде «Баян-Кол», «Кара-Хаак», «Сайыр» муниципалдыг бүдүрүлгелерни, мал, чер ажилдыг 47 хууда ажил-агыйларны, 19 бүдүрүлгө кооперативтерин тургускан. Олардан өске хууда ажил-агыйлыг 70 ажыг өг-бүлелер малды азырап, картофельди, ногааларны өстүрүп, артыкшылын чонга садып турар.

Мал, чер ажилының продукциязын бүдүрерин көвүдөдиринге, хөй кижилерни ажил-

КЫЗЫЛ КОЖУУ

че хаара тударына «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилел хөлчөк идиглиг болган. Кожууннун элзэн хөй сайгарлыкчылары ол төлөвилелде идек-кейлиг кижип, көдээ ажил-агый продуктуларын — этти, сүттү, ногааны, картофельди хөйү-биле бүдүрүп, садып турар апарган. Кур-Чер сумуда «Саян даа» деп кооперативтин удуртукчузу Дарисю Данзурун малдыг кижилерден сүттү садып, хүлээп алгаш, ону болбаазырадып, сүттен кылган чөмчөккө (творог, сметана дээш, өске-даа) бир элчегде-ле 1 тонна чедир белет-көп кылып күчүлүг тускай дериг-херекселди лизинг-биле садып алгаш, продукцияны хүн бүрүде

Амгы үеде «Аныяк өг-бүлө — кыштаг» төлөвилел боттандыраарының ажы-кожуунда адакталып келгө бүрүзүнүн чурттакчыла дөрт кижилгези-биле шыңгыы мөөрейлерге т 9 аныяк өг-бүлө чуртта жыңнарын, азыраар ма-кажааларын тудуп доозуп-лар. Сукпак суурдан Айды Чаяна база ыңдыг шил-эрткеш, малчыннаар тур-тудугларны кылып, алыр-эмчилерге хынадып, эм-дугаарладып алганнар.

«Инек — чөмчөккө» деп төлөвилел а-хөй ажы-төлдүг, социал ба-берге өг-бүлелерге 30 и-

Мал эмчизи Аурана Чаалыкай.

берип турар цехти ажитканын маңаа чижек кылдыр айтып болур. Биче бүдүрүлгени эрткен чылдың август 7-де байырлыг байдалга ажиткан. Кур-Чер сумуда тургустунга-ла үр болбаан «Чеди-Хаан» деп көдээ ажил-агый кооперативи Чедернин хо-вуларынга тарааны тарып, багай эвес дүжүттү ап эгелзэн.

Ол ышкаш хлеб быжырап черлерни, чонга ачы-дуза чедирер, продукция бээр бичежөк бүдүрүлгелерни хууда сайгарлыкчылар барык суму бүрүзүндө айддып алганнар. Олар кылып-бүдүргөн продукциязын эрткен чылдан бээр хөйү-биле хостуг садып-саарар аргалыг апарган: неделяның пятница санында кожуун чагыргазының мурнунда шөлчүгөшкө майгыннарлыг садыг-саарылгазын организастан эрттирип турар. Ол сайгарлыкчыларга-даа, садып алыкчыларга-даа эпиг, ажыктыг, сумулардан эккелген аш-чөмчөккө өртөктери Кызылдың рынокта-рында садып турарындан чиик.

шилип, саткаш, кадыын хың-ээлеринге хүлээдип берген.

Чуртталга бажыңнар социал объектилерни тур-ажылдар уламчылап тур-Өскүстерни бажыңнар-Б хандыраарының программ-дүүштүр ийи өг-бүлө чурт-12 бажыңны Каа-Хем суур-2 бажыңны Кур-Чер суур-бажыңны Сукпакта туткан. 280 олуттуг уруглар садын-каш, ажыгпалда кириген. Каа-суурда «Челээш», Сукпакта «Лосок», Чербиде «Теремо» уруглар садтарында 80 олут-мей тургускан. Кара-Хаакта «нушка» деп уруглар садын а-ды туткаш, эрткен кыжын а-лалда кириген. Элегес-Аксы-да 50 олуттуг садтын бажы-ээлеринге катап эгиткен. Чо-чаа ол-ла суурда полиция-участок шагдаазының бажы-туткаш, хүлээткен.

Чоокта, Тиилелге бай-лалының бүдүүзүндө, база-өөрүнчүг болуушкун бол-Каа-Хем суурга бир-ле-

Тракторист Салим Бабыкай.

сүлдө демдээн, тугун, ыдык ырын байырлыг байдалга хүлээп алган. Ол символдарны чогадып, кылырының мөөрейинге тиелзэн чурукчулар Хүлер-оол Монгушту, Айдыс Күжүгетти, шүлүкчү Николай Кууларны база билдингир композитор Владимир Серенни чыылган чон мурнунга шаңнап-мактаан.

Республикада билдингир «Дыңгылдай» деп улусчу ансамбльдин ыраажылары кожууннун ыдык ырын бир-ле дугаар аңаа ырлаан. «Кызыл кожуун тургустунга-ла 70 чыл болган» деп өңнүг фото-чуруктар-биле каастаан улуг, чараш, чаа номну хуралга чыылган чонга таныштырып, юбилейлиг медальдар, чаа номнар-биле элзэн каш хоочуннарны, эки ажилдап чоруурларны шаңнаан.

Дараазында хүннерде Тос-Булакка аът чарыжын эрттирген. Аңаа 15 км-ге эрткен аъттын ээзи, Чеди-Хөлдүн Элегес суурдан Ген-

дык камгалалы, өөредилге, культура бурунгаар кандыг базымнар кылдынып турарының дугайында чамдык сан-чурагайлардан кирип көрейн.

Амгы үеде Тываның даг-руда компаниязы (Каа-Хем разрез) хөмүр-даштын 60 ажыг хуу-

«Дыңгылдай» ансамбли.

Тыва Арат Республиканың 95 чылынга

ЭРТКЕН, АМГЫ, КЕЛИР ҮЕЗИ

гаар чаагайжыды туттунган 3 аяк бажында 24 аал чурттаар квартираларны дүлгүрлерин Тываның Баштыңының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол өөрзүн чурттаачыларга тудушаш, байыр чедирген. Эрги бажыңардан чурттаачыларны өжүрериниң программасынга үүштүр ол бажыңны туткан.

Кызыл кожуун чурттаачы чонун эмнеп, кадыкшылын быыктырар курлавырлары-биле айлап. Оон девискээринде «Үш-елдир» курорт, «Серебрянка» санаторий, «Чедер» курорт (амызында ажилдавайн турар) дээш, хей санныг аржааннар, элдер бар. Оларга чыл санында үй улус кадыын экижидип, эмнеп ап турар.

Оон аңгыда, кожуунуң төп инелгезинде (кол эмчизи Мер-Тюлюш) 400 ажыг эмчилер, эльдшерлер, медицина сестралары, өске-даа ажилдакчылар чонунуң кадыын камгалап турар. Аразында назынының хей чылдарын кадык камгалы-биле холбаштырганнар: аңгылан Биче-оол, Александр Ицев, Оюн-оол Ондар, Билчей-Достай, Зинаида Кыргыс, Амаа Күжүгет, Сенмаа Адыг-Николай Никитин, Александр Сарыглар, Валентина Степина, Владимир Соломатов, Мария Руднова болгаш өскелер.

Амгы үеде эмнелгениң салдарларында ажилдап турар эмчиниң аразында «Россия Федерациязының кадыкчалалының тергиини» деп

Каа-Хем суурнуң №2 школазының алдын медальдыг доозукчулары.

бедик атка төлөптүг болуп, хей катап шаңнатканнар база бар: Татьяна Донгак, Чечек Иргит, Урана Ондар, Владимир Савилов.

«Кызыл кожуунга өөредилгени 2014-2017 чылдарда хөгжүдери» деп программада салдынган сорулгаларны өөредилге ажилдакчылары херек кырында 2013 чылдан бээр боттандырып келген. Школа назыны четпээн чаштарны уруглар садтарына өөредип, белеткээри, ниити болгаш немелде өөредилге, орус дылды, математика, физика, информатика эртемнерин колдады өөредип, уругларның дыштанылганын, кадыкшыдылганын эки организастаары, өөредилге черлериниң айыыл чок болурун хандырады дээн ышкаш угланышкыннар программада кирген.

Уруглар садтарының, школаларның удуртукчулары, баш-

кылары, кижизидикчилери өөредилгеге хамаарышкан бүгүлө негелделерни күүседирбиле чергелештир «Өг-бүлө бүрүзүңе — дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилелиниң негелделерин, школаларже эр башкыларны хаара тударын экижидер сорулгаларны боттандырып, кожуун, республика чергелиг «Чылдың башкызы», «Чылдың кижизидикчи башкызы» деп мөөрейлерге идепкейлиг киржип, тиелгелерни, бедик шаңналдарны чаңгыс звес удаа ап келгеннер.

Кожуунуң школаларында ниити өөредилгениң шынары чыл келген тудум экижип ораын өөредилге эргелелиниң методистери (даргазы Аида Дадар-оол), башкылар боттары-даа демдегеп турар. Бо чылдың шыналдаларының түннели-биле 11 классты алдын медаль-биле 9 кижиге, мөңгүн медаль-биле 7 кижиге дооскан. Оларның аразында Каа-Хем суурнуң Т. Куулар аттыг №2 ортумаа школазындан 6 өөреникчи алдын медальдыг дооскан: Дозураш Мирчин, Шончалай Сумбаа, Анастасия Бутнаева, Мария Колчина, Ольга Микова, Наталья О-Делик олар алган.

Чоннуң ажы-төлүн өөредип, кижизидер, эртем-билигге чедирер, амыдыралдың шын оруунче углап кирир дээш кызып ажилдап чоруур башкылар Кызыл кожуунуң 12 школазында кайы хей. Оларның аразында «Россия Федерациязының өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы», «Тыва Республиканың алдарлыг башкызы» деп аттарын алганнар барык суму, школа бүрүзүндө бар. Хей чылдарда чоннуң уруг-дарыын өөредип, Сукпак ортумаа школазын 30

ажыг чылдар дургузунда удуртуп келген Борбак-оол Иргитович Араптан Россияның алдарлыг башкызы, Тыва Республиканың улустуң башкызы деп эң бедик аттарны эдилеп чоруур. Республика Ордениниң эдилекчизи башкының ады-биле Сукпак школазын адаан.

Кызыл кожуунга улуг-биче кандыг-даа хемчеглер культура ажилдакчыларының киржилгези чокка эртпейн турар болгай. Бүгү-ле массалыг ажилдарны, кижилерни углап-баштап, концерттерни органиастап, киржип турарлар: ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Алефтина Халбажык (культура эргелелиниң даргазы), оон оралакчызы Долаана Намчыл-оол, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, композитор Владимир Серен, оларның-биле кады ажилдап турар методистер. Бо «шимчедикчи» бөлүктүң удуртулга-деткимчези-биле 9 сумуда көдээ культура төптери, Каа-Хем суурда С. Базыр-оол аттыг Культура төвү, Сукпак, Кур-Чер, Шамбалыг, Каа-Хем суурларда уругларның уран чүүл школалары чедишкениг ажилдап, школа назылыг хей-хей оолдар, кыстарны ырлаарына, танцылаарына, хөгжүм херекселдеринге ойнаарына, сценажыткан оюннар көргүзеринге, оон-даа өске ажыктыг чүүлдерге өөредип турар. Школаларның чамдык доозукчулары ам культура ажилдакчылары, хөгжүм, танцы башкылары апаргылаан, бо үениң аныяктарын боттарының эрткен изи-биле эккел чоруурлар.

Кызыл кожуун талантылыг кижилери, ус-шеверлери-биле байлап. Олар янзы-бүрү фестивальдарга, мөөрейлерге, концерттерге, делгелгелерге улуг-аныяа

чокка үргүлчү киржир. Ылаңгыя Кур-Черден «Дыңгылдай», Элегес-Аксиндан «Забава», Каа-Хемден «Журавушка», «Ырлажылы», «Игилчи» (30 ойнакчылыг, 2014 ч. тургускан) деп ансамбльдерниң, чаңгыс хүн төрүттүнген үш акышкының «Ожук дажы» деп бөлүүнүң ырларын, Сукпак суурда Михаил Айыжының тургузуп алганы өг-бүлө ансамблиниң, Шеңне Серен-оолдун удуртканы орус улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң күүсеткен хөгжүм-ырларын, алдар-аттыг хоочун ыраажы Олал Шулуу угбавыстың ырлаар, кожамыктаарын көрүкчүлөр мага ханып дыңнаар. Каа-Хем, Сукпак суурларның хоочуннары каттыжып алгаш, ырлап туруп бергенде, сценадан мырыңай дүжөр хөңнү чок апаарлар.

Кызыл кожуунуң эрге-хоойлу камгалаар, кемниг-херекке үүлгедилеринге удур демисежип турар органның, чурттакчы чонну, өнчү-хөреңгини янзы-бүрү айыыл-халаптардан камгалаар организацияларның ажилдакчылары, ажылы чок кижилерни ажилга тургузарына дуза кадып, аңгы-аңгы мергежилдерге өөренип алырына деткимче көргүзүп турар төп (даргазы Галина Ондар) инвалидтеринге, амыдыралы кошкак чонга социал дуза көргүзүр эргелеп (удуртукчу Роза Дандар), Пенсия фондузунуң эргелели (начальниги Марина Монгуш) дээш, өске-даа организацияларның, албан черлериниң ажилдакчылары боттарының профессионал хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Баштай тургустунгаш, эртип келген узун төөгүзүнүң дургузунда Кызыл кожуун белең звес орукту эрткен. Ону бирде дүжүрүп, бирде катап тургузуп, девискээрин, ажил-агыларын өске кожууннарның (Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем) башкарылганын берип турза-даа, 1975 чылда катап тургустунгаш, ол хевээр бо хүнге чедир хөгжүп келген. Кожуунуң катап тургустунарына болгаш бурунгаар сайзыраарына К.Н. Шулуу, А.К. Бакулин, М.П. Бессмертных, А.И. Барков, Н.Ч. Ооржак, П.О. Бадыназын, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В.О. Янчат, Тываның улустуң башкызы Б.И. Араптан болгаш өске-даа хей-хей удуртукчулар, күш-ажылдың хоочуннары улуг үлүг-хуузуң киригеннер.

Арыннарны «Вести Кызылского кожууна» деп Кызыл кожуун солунунуң кол редактору Хенче-Кара МОНГУШ белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуркруктары.

Тыва Республика 2011 чылдан бээр «Аныяк өг-бүлелерни талга бажыңы-биле хандыраар» деп тускай сорулгалыг программаны боттандыраарына киржип эгелешкен. Бо чылга чедир 299 өг-бүлө боттарына алган субсидия изи-биле чурттаар бажыңнарны садып ап азы тудуп апар.

2016 чылда ук программа езугаар бюджеттен субсидия эрге бээр күрүнө сертификаттарын республиканың 212 өг-бүлөзү алган. Оларның аразында Кызыл кожуундан өг-бүлө бар. Азият биле Айчүрөна Монгуштарның үш ажы-дүг аныяк өг-бүлөзү чурттаар бажыңын улгаттыраарына 1 миллион ажыг түңнүг субсидия акша алырының сертификатын алган. База ол хире түңнүг субсидия алырының сертификатын Дмитрий биле Марина Мичевтерниң үлөзүңгө Кызыл кожуун чагыргазының даргазының бирги акчызы Алдай-Мерген Ховалыг тывыскан.

Пятница — базар хүнү.

• Мөңгүн-Тайга кожуунунун
75 чылынга

ЫДЫК ЧУРТУМ – МӨНГҮН-ТАЙГА

Мөңгүн-Тайга. Шынап-ла, кайнаар-даа көөрге, мөңгүннелчек баштарлыг, меңги харлыг тайгаларга хүрээленген кайгамчыктыг оран-дыр ийин. Ооң ол онзагай бүдүжү, мөңгүннелчек таңдыларында чурттап турар чоннуң кезээде мөгөйип, чүдүп чоруур ыдыктары-дыр. Мөңгүн-Тайга дээрге Чөөн Сибирьниң эң бедик девискээри-ле болгай, далай деңгелинден 3970 метр бедикте чыдар.

Ооң девискээринде төөгүлүг, тураскаалдыг черлер үе-дүптөн бээр өгбелеривистиң дагып чораан оваалары, аржаан-суглары, шажын-чүдүлгө төптөри турган черлерниң арткан ома-сомалары, бижикиг, чуруктарлыг хаялар, базырыктар дээш, оон-даа өске ыдыктыг черлер-ле хөй. Ол дугайында тус черниң чурттакчыларының, төөгүчүлериниң, чогаалчыларының болгаш аңаа чорааш, ол черниң чурумалдыг онза чаражын, кадыг-дошкун, ширин бойдузунга дадыккан, бедик тура-соруктуг күш-ажылчы кижилериниң дугайында чогаалдарда болгаш массалыг информация чепсектеринге хөйү-биле чырыткан-на болгай. Тыва Республиканың ыдыктыг ырызы — күрүне гимниниң сөзүглелинде:

Арт-арттың оваазынга
Дажын салып чалбарган,
Таңды, Саян ыдыына
Агын өргээн тыва мен.
Мен - тыва мен,
Мөңгө харлыг дагның оглу мен.
Мен - тыва мен,

Мөңгүн суглуг чурттуң төлү мен — дээр одуруглар бүгү Тываны, тыва чонну алгап, алдаржыдып, йөрээп турар-ла болгай. Мээң төрөөн чер-чуртумнуң чонунуң — мөңгүн-тайгажыларның езу-чаңчылдарын бирден бирээ чокка тодарадып каан ыдык сөстөр-дир деп үнелээр мен. Мындыг ыдыктыг сестерге чалгынналган мөңгүн-тайгажылар бо чылын демдеглээр каш дакпыр юбилейлиг чылда — Тыва Арат Республиканың 95 чылы, Мөңгүн-Тайга кожуунуң 75 чыл болган юбилейлерин болгаш малчыннар Наадымын эң-не бедик деңгелге төлөпиг уткуур дээрзинге сеткилимден бүзүрээр-дир мен.

Алдарлыг юбилейлерни уткуп, ону демдеглээр деп турар чер-чуртумга, ооң чонунга дараазында одуругларны бараалгаттым.

ЫДЫК ЧУРТУМ – МӨНГҮН-ТАЙГА

Төрөөн черниң соңгу, мурнуу талазындан
Төрөл чонга айыыл-халап болбазын дээш,
Агын чажып, саңын салып, чүдүп чоруур
Авыралдыг Алдай-Таңдым — улуг, биче
Мөңгүн-Тайгам.

Оран-чуртун чөөн, барыын талазындан
Очалаңның халаптары келбес кылдыр,
Бурун чуртун өгбелери айдызап каан,
Буян-кежик берикчизи — улуг, биче
Мөңгүн-Тайгам.

Улуг үлө — ачы-буян чедирер дээш,
Удур көржүп, кыйгы салчып турганзыг-даа,
Улус-чоннуң бүзүрелдиг чөлөңгичи,
Улуг, биче таңдыларым — Мөңгүн-Тайгам.

Сүрлүг, күштүг бедиктерде меңгилерниң
Сүлдө-сүзүк херелдери дээрни каастап,
Оран-чуртту сайзыралче бурунгаар деп,
Октаргайже орук айтып турганзыг-даа.

Кудай-дээрже бедип үнгөн сүвүрлерде,
Курбустунуң чаяап кааны меңги доштар,
Арат-чоннуң кадыкшылын быжыктырар,
Аржаан суунче албатызын кыйгырганзыг.

Ырак-чооктан келген чону мөргүл кылып,
Ынаныжы илередип, айдызап каар,
Ыры-шоорда ады алгаан, чоргааранчыг,
Ыдык чуртум — улуг, биче Мөңгүн-Тайгам.

Меңгилерден херелденген чырыткызы,
Мөңгө назын оштап турар сүлдө-сүзү,
Улус-чонга бараан болуп чаяаттырган,
Уттундурбас ыдык чуртум — Мөңгүн-Тайгам.

Чөөн Сибирь делгеминде эң-не бедик,
Ширин чаңнаар бойдузунга чаяаттырган,
Маадырлыг, ажил-ишчи чоннар чурттаан,
Магаданчыг чурумалдыг Мөңгүн-Тайга.

Халарбаа КАРА-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

БУРУУЛУГНУ БУРГАН ЭРГИИР

• Амыдыралдан чугаа

Төөгүге сонугургал хензиг таварылгадан эгелээр. Алаштың мерген өгбеси Күжүгет Леңгаа оглу Балганның сактышкыннарын номчуп олурар, «Кадарчы Ак-Сарыг» деп эгеде ачамның акызының өөнүң ишти, мээң кырган-авамның адазы Докпактың дугайын бижээн болду. Ол Тывага 1921 чылда чаа чагырга бодараан сөөлүндө Даштыкы Моолга Тыва Чазактың элчини бооп, ооң соонда саң-хөө сайыды турган Хертек Анандының ады-биле холбашкан медээ болду. Оон билип алганым мээң кырган-авамның адазы кадарчы Ак-Сарыг Ананды чагырыкчының ада-өгбеси-биле алышкы, ядыы ашак чораан. Бай Ананды ядыы төрелинге бүгү назынында малын кадартып чорааш, кырый бээр, Дайгылыгже кылаштап чана бер дээр өөдежок харам кожай-дыр. Ол дугайында чүүлүмнүң эң сөөлүңче кириейн. Ам кырган-авам дугайында.

Ачамның кады азыраан акызын Монгуш Лопсаңай оглу Ачыынак (шолазы Ак-Куш), ооң кадайы Хертек (Монгуш) Докпак кызы Оңгак. Кара чажымдан тура олар-биле чаңгыс аалга Алаштың Чолалыгга чурттап чорду-вус. Боттары ажы-төл чок болгаштың олар ачамның иезиниң оглу Бүрүшке-оолду, кырган-авамның акызы Чанзынның оглу Бадырааны ажы-төл кылдыр азырап, доруктуруп, өгөлөп баштап каан. Мен бичимде кырган-нарым аныяк, азыраан оолдары база чаш турган. Бир-ле сактырымга, Хову-Аксынга күзеп турувуста, Ачыынак кызыл-шокар ак аъдын мунупкан «Докпактың уруун сүрүп эккээин» — дээр Алаш өрү бурт-ла дээр. Эртенинде оозун эдертип алган кээр.

Кырган-авамның кады төрөөн Салчак Докпак оглу Чанзаннның (шолазы Сарыг-Албыс, аныяанда чылан тудуп алгаш, улус коргудар боорга, ынчаар шолалаан) оглу Салчак Чанзан оглу Самбың-оол-биле Алаштың Кызыл-Тайгага кады өөренип, өзүп келди. Ооң кады төрөөннери Калын-Тараа, Бак-Көк, Быдраа.

Самбың-оол бодунуң ада-өгбезиниң дугайында 1994 чылдың август 5-те меңээ мынчаар төөгүл берген. Шаг-шаанда Докпак (шолазы Шокар-Ашак) дээр ашактың адазы Салчак Хунай-оол Көп-Сөөктен Алашче, Күжүгеттер аразынче көжүп келген. Ооң оолдары Чанзаң, Очур, Оңгак.

Шокар-Ашак Акты куду бадып орда, алдан дургуннар сүрген улустар таваржы берген, ону дытка чыпшыр шарааш:

— Бо ашактың билбес чүвези чок. Тайга артын шупту билер Комбулдайга Үгек-Бажыга ужурашкан, Шокар-Ашакты боолап өлүрер. Оон башка бисти сөглөптер — дээр.

— Өршээп көрүңер, хөй ажы-төлдүг ядыы кижилер — деп, Докпак ээрешкен.

Бижек бизин, боонуң аксын чыгаткан, ай, хүнге аксын ажыдып, ааш кыгын. Мун-не өршээп, салыпкан.

Оон бадып орташ, алдан дургуннар Алды-Ак-Ой аксынга таваржы берген. Олар Шокар-Ашакты дытка чыпшыр шарааш, эридей берген. Чүве сөглөвээн. Оон адар дээр будука баглапкан. Ол корткаш:

— Өршээп көрүңер, сөглөп бээр мен. Какпак-Хая баарыга турган, ам Үгек-Бажында турлагжып турар улустур — дээр.

Сүрген улус олче чеде бергеш, Комбулдай хүндүнүң бөргүнүң дошказын үзе боолаан. Хүндү ээрежиң эгелээн. Ынчап-мынчап тургаш, алдан дургуннарны холга кирип, пөштерге чыпшыр шарааш, боолагылап эгелээн.

Кожгар Комбулдайны Докпакка

(Шокар-Ашакка) боолаткан чүве. Ону каш-даа катап боолаан, аксындан хан бүлгүрүп-ле турар. Өлбөс-даа. Оон Комбулдай бир-ле деткерлип келгеш, мынча дээр:

— Кончуг-ла өскерликчи, саттыныкчы кулугур-дур сен. Мени садып чиптиң. Демин-не сени мындыг деп билген болзумза... Бир шагда барып сээр үре-садың, ажы-төлүңнүң ажы-төлү бот-боттарын өлүржүр эвесле. Сен ол хире нүгүл кылган болганыңда. Ам мойнумда мөңгүн илчирбелиг сагызыным ушта соп октапкаш, оон боола, сойлу — дээр.

Оон чаңгыс адарга, Комбулдай өлгөн.

— Комбулдайның кыжаныы сеңээ база Докпактың өске-даа салгалдарына четпээр бе? — деп, Самбың-оолдан айтырган мен.

— Билбес эвес сен, четпес боор бе — деп ол харыялады. — Мээң амыдыралымны билер-ле болгай сен. Хилинчектенип чурттап чор мен. Кадайымның тынынга четкен дээр кара-бажыңа шаг болдум. Чаңгыс кызымдан аңгыда, оолдарым чер албайн чорлар...

Ол бүгү дугайында хөй бижи канчаар... Каш чыл бурунгаар күжүр Самбың-оол Бай-Хаакта төрөлдөргө чеде бээр, олары аалында чок, уруглары эжиин ажыттаан. Эзирик эр оон кылаштааш, кудумчуга ужуп калгаш, доңуп өлгөн.

Докпактың адазы Хунай-оол деп кижилер Көп-Сөөккө кончуг чараш кадайлыг, ядыы кижилер чораан. Ол чокта ооң кадайыңа байның оглу хонуп турган чүве-дир. Бир-ле катап даң бажында удуп чыдарга, байның оглу кадайының адын адап, аалга ырлап шаап келген. Хунай-оол үнө халааш, демги кижини кажар аксы-биле мойнунче чаңгыс тутсуга чок аларган. Ону Улаатайже апаргаш, кара өгө (иштинде оңгарлыг, аргамчы-биле салып кирер) үш чыл хоругдаан. Оон шииткекчи:

— Бо кижиниң караа бызаа карактыг кижилер. Ону өлүрерге арбан-сумузунга багай, нүгүл болур. Салып үндүрүптөр-дир — дээр.

Оон чанып келгеш, Күжүгеттер аразына кыс думазының чанынга келген. Бир-ле катап Бай-Хелиң аңаа дезиг аът шалбалап ал дээр. Ооң аргамчызы аът бажынче кире бээр, салыпкан. Ону тудуп алыр дээр дыка үр сүрүп, чадаг кылаштап келген. Аргамчы шуут үстүп калганда дезиг, эмдик аътты пат боорда тайгалар ажыг сүрүп, хөлге чыгап тургаш, тудуп алган.

Оон бир дулгук кадай-биле олуржуп алгаш, чаңгыс оол азырап алган. Докпак (улгады бээр шолазы Шокар-Ашак) ашак, Чанзаннның (Сарыг-Албыстың) адазы ол. Хомду дайыны эгелей бээр, шеригже улусту келдирти берген. Хунай-оолдун оглу Докпакты алыр дээр, Хунай-оол олурар:

— Чаңгыс оглум чаа-дайынче чорутпас мен. Ооң орнунга бодум барайн. Төрөөн черим хосталгазы дээр манчы кыдаттың шериглери-биле көржүп кааптайн. Көк дээрим, оран-делегейим өршээр ыйнаан.

Хунай-оол кончуг аңчы, тайга арты ашак, киш, диң, дырбактыгы эңдере адып эккээр эрес эр чүве-дир. Оон ыңай ол сыгыртыр, каргыраалаар, хөөмейлээр кижилер чораан. Ол Хомду дайынынче ырлап, хөөмейлеп бар чораан дижит.

Хомду дайынынга Салчак Хунай-оол мээң авамның адазы, кырган-авам Сарыглар Боратан-биле кады чаалажып чораан. Хемчик бажын таварып, иелээ чадаг кылаштажып чанып келген. Ол дугайында кырган-авам чугаазын каш-да катап дыңнаан мен. Хөлчөк хөөрээр кижилер. Чидиг бижээ-би-

ле сырый хараганны үзе кескитинче кире бергеш, дыштанып да хүндүс девээлээр дээр хойлдан кирип келген. Ам канчаар, эр оларның бирээзин дөгөрип коң ээдин таалыңыга суп алга оолдардан ырап келгеш, откарып чип, аалыңга чедир тоду басып чанып келген.

Ам Кара-Хөлдүн мерген Күжүгет Леңгаа оглу Балганның мундан «Кадарчы Ак-Сарыг» номчукчуң кичээнгейинге гадыр-дыр мен.

Кадарчы Ак-Сарыг чагырыкчының ада-өгбеси-биле кы апаар, ядыы ашак чораан, кыс уруглуг турган. Бистиң Тайга сумузунга Докпак дээр кадайы Тайгылыг деп черге турган.

Ооң ажы-төлү бар, хөй. Бисте выста бар. Ак-Сарыг Анандыны аныяандан тура, 60-70 хар ашк кадарып келген.

70 харлыг ак салдыг, ак ашак хой кадарып албас алашты куду Сукпактан Тайга чедир уруунуң аалындыва: "Чан — дээр, бадырыпкан.

Чазын таптыг-ла беш ай үе куу чазын, Ак-Сарыг ачамның Белдиг-Өдөккө хонган. "Хой соо барып албас, ийи будум бастапарган, караам-даа четпес ган. Урууң аалынче бады бар" Ананды мени кылаштадып бадты" — деп, бистиң өөвүске ынчап лап орган.

Бурунгу шагның дүжүмет-даа даа улузу ядыы кижилерни ыттан бодап чораанын мен черле тарттырыксаан мен. Муң ажыг чындан бир аъттан мундурза, ооң даарда бир кижиге чедиртип каарга турбаан деп бе, аңаа?

Анандының хоюн кадарып турда, быжыглап берген Ой-аът-даа, Ак-Сарыг-даа кырып өлгөн.

Ой-Сарыг дээр, Анандының ажыг чылгызы Сукпак шөлге кирип кээр, муң чылгының зындыва кылаштавас, Ак-Сарыг бодундува кылаштаар, чок болз. Сарыгның кадарган хоюнун арыдыва кылаштаар. Дезип-даа бо ойттап-ла чыдар, бажын өрү кова тырткаш, чүгеннеп-ле алыр, чааш чүвези инек-ле, чеже-даа кижилер хайнып турда, оон деспес-даа, килер соондува кылаштавас-даа. Чоо кижиниң аразында Ак-Сарыг таныыр, Ак-Сарыгның бодундува лаштаар, Ой-Сарыг мындыг турган.

Ананды көшкеш, Бай-Дытка хооң мындыг турган. Ак-Сарыг хоюн кырып келгеш, дыт дөзүңге кидис на-чана аразына чыдып аар тур өгө-даа чытпас. Ол дыттың дөз мынчап ырлаар турган:

Бозаганың ойдун ойттаан, ува-Бодум аъдым Ой-ла Сарыг, ува-Бай-ла-Дыттың чаглаан ээлээн, ува-во,

Багай бодум Ак-ла Сарыг, ува-Межелектиң ойдун ойттаан, ува-Мээң аъдым Ой-ла-Сарыг, ува-Бай-ла-Дытка аян туткан, ува-Багай сарыг күжүр бодум, ува-Ак-Сарыгның ырызы бо. Кежээ мынчаар ырлап оран. Чаглак бол Бай-Дыдын, багай Ой-Сарыг амактап ырлап оран.

Бай кижилер, бо таварылгада Хер Ананды, ол хире харам, чөгенчиг бодур. Чаа чагырга ону Кызылга чылда бажыңап каан. Ооң хөреңгис 1930 чылда беш бода арттыргаш, бун хавырган. 1931 чылдың кыжыны Бии-Хемниң Туранче шөлүпкөн. Хоочурап аарааш, аалыңга барга «аъдының бажы хоя берген».

Монгуш БАЙЫР-ОО

• Чайгы дыштанылга-2016

ШКОЛА ЧАНЫНЫҢ ЛАГЕРИНГЕ

Өвүр кожууннун школа чанында хүндүскү кадыкшылга лагерлеринин бирги ээлчээ доозулган. Кожууннун 7 школа чанының лагерлеринге ниитизи-биле 308 уруг дыштанган. Лагерлеринин бирги ээлчээ спортчу-кадыкшыл, шеригжиткен, техниктиг база орус дыл угланышкынныг эрткен.

Лагерлер ТР-ниң Өөредилге болгаш тем яамызының хүлээп алган программасы эзуугаар ажылын чоруткан. Лагерлер ылының үезинде уругларның кадыкшыл болгаш амыдыралының камгалалының үмнерин сагып, хүн бүрүде уругларга тгаш кижизидикчи башкыларга айтыш-нарны (инструктажы) чорудуп турган. Бүгү ээлчег дургузунда уруглар чүгле штанып алган эвес, кадыкшылын база жыктырганнар. Уругларны калорийлиг, аминниг, шынарлыг аш-чем-биле хан-рган. Оларның кадыкшылын быжыкты-сорулга-биле эртениң-не арыг агаарга аш-имчээшкиннер, күш-культурун эгжилгелер, «Кадыкшыл шактарын», спортчу эстафетталарны, маргылдаалар-хөлүгү старттарны организастан.

Ол ышкаш экологтуг болгаш кадык-дыралга хамаарышкан темаларга ы-бүрү оюннарны, эстафетталарны

эрттирген. Оюннар үезинде оларга коллективтиг, бөлүктөжип алгаш азы чааскаан киржир органы тургускан. Уруглар чурутту-нарынга, саазын-биле дүрзүлөр кылырын-га чогадыкчы талаларын база көргүскен. Төрзөн чуртунун дугайында хей-ле чаа, солун чүүлдерни билеп алганы онзагай.

Бирги ээлчег янзы-бүрү хемчеглер долган хүннер-биле билдиртпейн эрте берген. Уруг бүрүзү байырлыг концертке, мөөрейлерге база оюннарга киришкеш, шупту белектер болгаш хүндүлел бижик-терни алганнар. Ээлчегниң сөөлгү хүнүндө

уруглар «Школачы лагеринин бир хүнү» деп мөөрейге киришкеш, «Мээң лагерим» деп анкетаның айтырыгларына хары-лааш, тарап чанганнар.

Анкетаның түңнели-биле уругларның чайгы үеде бүрүн дыштанырынга ка-дыкшылга лагерлери эки салдар-лыын көргүскен. Уругларның болгаш ада-иелерниң саналдары-биле Өвүр кожууннун школа чанында кадыкшылга лагерлеринин бирги ээлчээ эки эрткен деп түңнээн.

СПОРТКА БОЛГАШ ТАНЦЫ-САМГА ТЕРГИИДЭЭН

Бо хүннерде Бүгү-российжи уруг-лар төвү «Океанче» Тывадан дыш-танып чораан школачылар төрзөн чуртунче чанып келгеннер. Амыды-ралы берге байдалда 40 школачыны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының специализи Станислав Салчак удуртуп-башкарып чораан. Уругларның путевкаларын федерал-дыг бюджеттин акшаландырышкы-ны-биле төлзээн.

«Океанга» дыштанып тургаш уруглар «экс-пресс» деп программаның жикчилери болганнар. Аныяк сайгар-чылар угланышкынныг «Бизнес-экс-сс» программага чурттуң аңгы-аңгы юннарарындан 26 команда киришкен. Тиг уруглар янзы-бүрү хемчеглерге илчи киришкеш, эки түңнелдерлиг таннар.

Стол теннисинге элээди оолдар-зынга 1-ги черге Александр Хертек-ылдың № 7 школазы, 9 класс), кыс-лар аразынга 2-ги черге Александра-гуш (Кызылдың № 9 гимназиясы, 10-сс), «Океанның жемчужинасы» деп

мөөрейниң «Хореография» номинация-зынга (Кызылдың № 3 школазы, 8 класс) Чинчи Сат 3-кү черге төлөптүг болганнар. Айрана Тюлюш (Кызылдың № 9 гимна-

зиясы, 8 класс) шыдыраага 3-кү черни база, «Бригантина дружинасының эң-не эки номчукчузу» деп мөөрейге үнелелди алган.

Ол ышкаш отрядтын янзы-бүрү ажил-херектеринге Арзылаң Күжүгет (Кызылдың № 5 гимназиясы, 10 класс), Антон Куру (Кызылдың № 5 гимназиясы, 10 класс), Юлия Борбак-оол (Кызылдың № 7 школазы, 8 класс), Оттук Куулар (Кызылдың № 12 школазы 8 класс) бот-идепкейлиин көргүскеннер.

Программаның кол мөө-рейлеринден аңгыда, уруглар янзы-бүрү бөлүмнерже, спорт ком-плекзинче, баскетбол шөлүнче, бассейн, тренажер залынче база «Олимп» деп спортбар баар арга-лыг болганнар.

Лагеринин организатор-лары уругларны Владивосток хоорайның онзагай, чараш черле-ринге автобустуг экскурсиялаткан. Уругларның башкарыкчыларынга семинар-практикумнар, теоретик-тиг болгаш практиктиг кичээлдер, дуржулга солчуру-биле «төгери-к столдарны» эрттирген.

Бистиң корр.

• Редакцияга чагаа

80 ЧЫЛДА ЭГЛИП КЭЭР БИС

Бай-Талдың Н. С. Конгар аттыг ортумак школазын 40 чыл бурун-гаар дооскан доозукчулары төрзөн суурунга чыгып келгеннер.

Олар бо үеде «Салгал» уруглар сады апарган школазынга четкеш, өөренип турган класстарынче кирип, сактыш-кыннарны кылган. Ол ышкаш чаа тут-тунган 3 каът школаны база сонугруп көргөннер. Дараазында «Бай-Тал» уни-тарлыг бүдүрүлгеге четкеннер. Чүге дизе оон удуртукчузу К. Н. Кочал-оол оларның чаңгысклассчызы. Ол улуг өөрүшкү-биле чаңгысклассчыларын уткуп-хүлээп, сүттүг шай, ак чем-биле хүндүлзээн. Удатпаанда Зинаида Калдар-оол, мал-чыннар Сергей Чөгээ, Лидия Даржаа, Татьяна Наажап, Галина Хертек, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы Кызыл-Кат Кочал-оол, Алексей Бидин-оол, Виталий Апарат, Клавдия Здов дээш, оон-даа өскелер чыгып келген. Доозукчулардан шупту 40 киж келген. Школа чанында стадионга олар хол бөмбүүнге, турисчи шаптараазынныг оруктар эртеринге, кан-нат тыртарынга маргылдаалашканнар.

Зоя Доржуйнун, Валентина Карын-оолдун удуртукчулары-биле математикага, орус дылга, делегей болуушкунна-рынга хамаарышкан айтырыг-харыы оюнун ойнааннар. Маргылдааларның түңнелинде Кызылдан башкы Уран Сонам шүлүктевишаан тергиннерге шаңналдарны тывыскан.

Үе солчуп эртери-даа магалыг-дыр. Дөртөн чылдар дистинчипкеш, эрте берди.

Үежилер чыгып келгеш, сагыш хандыр хөөрежип, Дегеревис «а», «б», «в» класстарны төлзэлдewis. Төрзөн школа байырлыг, 80 чылда эглип кээр бис!

Төөгүлүг болуушкунну манаалынар. Кежээ 6 шакта Дмитрий Очур ат-тыг Культура бажыңыга 40 чылдаан доозукчуларның концерти болур деп бүдүн суурга тарай берген. Ол кежээ кон-церт көөр дзэн чон Культура бажыңының олуттарын ээлеппен. Байырлыг кежээни башкы Любовь Мөңге-Баяновна биле Сергей Морзекевич айткаш, доозукчу-ларны сценаже чалааш, таныштырган. Оларның аразында көдээ ажил-агыйның янзы-бүрү адырларында ажилдап чо-руур күш-ажылдың шалыпчылары, эм-чилер, башкылар, культура, полиграфия ажилдакчылары, садыгжылар, сайгар-лыкчылар, механизатор-инженерлер, малчыннар, ыраажылар, чогаалчылар дээш, кымнарны чок дээр.

Концерт эгелээр мурнунда доозук-чулар эге класстарга өөредип чораан башкылары Анчымаа Иргитовна Сонам-ны, Алдын-кыс Салчаковна Дандарны сактып чугаалажып, оларның чоруткан байыр чедиришкени телеграмма чагаа-зын таныштырган.

Доозукчулар чаңгыс чер-чурттуг-ларынга белеткеп алган концертинге: шоодуглар, басня, шүлүктөр, ыры-сам, кожаңнар, шииден үзүндүлөрни бараал-гаткан. Ол ышкаш көрүкчүлөр-биле оюн-нарны организастан. «Ижин танцызын» ойнадырга, көрүкчүлөр баарын кадыр каттырышкан. Тывызык, дүрген чугаа, кожамыкка база мөөрейлешкеннер. Ке-жээни дискотека-биле дооскан. Бай-Тал суму чагыргазының даргазы доозукчу-ларга солун концерти дээш четтирге-нин илередип, чылыг-чымчак сөстөрни чугаалааш, чоннуң диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле байырлашкан.

Школаның дараазында 80 чыл оюнда концерттиг кежээни эрттирерин 1977 чылдың доозукчуларынга дааскан.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ, РФ-тиң өөредилгезинин тергини.

